

Олена Хрущ,

кандидат психологічних наук, доцент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Olena Khrushch,

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)
olena.khrushch@pu.if.ua

УДК 159.922.73 : 372.4
ББК 88.8

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПСИХІКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ГІРСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА

FEATURES OF DEVELOPMENT OF ELEMENTARY SCHOOL PUPILS' PSYCHICS IN CONDITIONS OF MOUNTAIN ENVIRONMENT

В статті розглядаються особливості розвитку психіки молодших школярів. Певна увага приділяється розкриттю даного процесу у школярів гірських районів Українських Карпат. Детально аналізується розвиток у дітей таких психічних процесів як сприймання, мислення, пам'ять, увага, уява тощо. Розкриваються також питання взаємовідносин вчителів початкових класів і дітей, як основа їх психічного розвитку і психічного здоров'я.

Ключові слова: психіка, молодший школяр, психічні процеси, стани, властивості, дитиноцентризм, кордоцентричність, гори, гірське середовище.

The features of the development of elementary school pupils' psychics are considered in the article. Certain attention is given to the disclosure of this process among the pupils of mountainous regions of Ukrainian Carpathians. The development of such mental processes as perception, thinking, memory, attention, imagination etc within children is analyzed in detail. The problem of relationship between teachers of elementary school and pupils as the basis of their mental development and mental health are revealed in the article.

Keywords: psychics, elementary school pupil, mental processes, condition, properties, child – centered education, cord centrality, mountains, mountainous environment.

В статье рассматриваются особенности развития психики младших школьников. Определенное внимание уделяется раскрытию данного процесса у школьников горных районов Украинских Карпат. Детально анализируется развитие у детей таких психических процессов как восприятие, мышление, память, внимание, воображение и т.д. Раскрываются вопросы взаимоотношения учителей начальных классов и детей, как основы их психического развития и психического здоровья.

Ключевые слова: психика, младший школьник, психические процессы, состояния, свойства, горы, горная среда, кордоцентричность.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Досліджуючи проблему впливу гірського середовища на розвиток психіки молодших школярів, ми звертаємо увагу на те, що життя спільноти в горах сьогодні вирізняється високою духовністю та багатими своєрідними традиціями. Разом з тим, звертаємо увагу на те, що в теперішній час є змога збалансувати технологічну раціональність, високу поінформованість, сучасні інформативні засоби з ще не втраченою духовністю. Таке поєднання у значній мірі впливає на розвиток психіки дітей – горян, яким притаманний перейнятий від батьків романтизм, закоханість і багату природу гір.

Особливий вплив на розвиток психіки дітей має включення їх у навчально-виховний процес, що відбувається в школі. У віддалених гірських школах збереглося ще те духовно – екологічне середовище, яке вже втрачено в результаті швидкого технічного прогресу у великих містах. Життєві цінності горян, їх душевне здоров'я, оптимізм, духовні сили, власна система життєзабезпечення в складних географічних умовах – усе це не може не відбиватись на світосприйнятті, світорозумінні дітей – горян та, відповідно, на формуванні їх психіки.

Проблемою формування психіки у молодших школярів в умовах сьогодення є те, що даний процес відбувається саме тоді, коли під впливом масової культури поволи втрачаються національні, етнічні, життєві цінності. Невиправдане та нерозумне прагнення до високих стандартів споживання, не дбайливе ставлення до природи, безгосподарне винищення лісів та диких тварин відбувається на очах дітей та обговорюється в сім'ях, не може не вплинути на формування їх психіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Проблема формування психіки людини під впливом навколишнього природного середовища розглядалася багатьма дослідниками. Такі науковці як Г. Гачев у роботі «Національні образи світу» стверджує, що «...обличчя народу

визначає природа, серед якої він виростає» [1, с. 47-48], Д. Чижевський відзначає, що на формування психіки впливає «степовий ландшафт , що породжував, як море, ліс і гори, величність, а заодно і неспокій» [2, с.15-16], О. Кульчицький підкреслює, що прекрасна українська земля «не може не впливати на підсвідомі структури психіки. Завдяки вчуттю в краєвид людина зливається з ним внутрішньо, ... піднімається уявним внутрішнім зусиллям разом з узгір'ям вгору» [3, с.48-65], І. Рибчин відзначає, що «ряд особливостей характеру жителів Карпатських гір пояснюється різноманітністю гірських краєвидів, буянням трав та світлотіней. Для таких умов не характерні апатія, туга, зтяжна меланхолія. Тут швидкий танок, барвиста вишивка. Емоційна імпульсивність і динамізм, життєрадісність і пристрасть...впливають з жахливо – величного, динамічного вигадування стихій гірської природи» [4, с.27-28].

Сучасні дослідники такі, як М.Пірен, яка стверджує, що психіка кожного етнотипу зазнає «неаби-якого впливу ландшафтно-кліматичного простору» [5, с.74], В.Кузь переконаливо доводить, що на психіку дитини впливає все, що її оточує і, в першу чергу рідна хата. «Хата – це природне виховне середовище, яке має на людину вплив упродовж усього її життя. Вона – хоромина часу, традицій, таланту. Хата для української дитини – центр всесвіту, його осердя» [6, с.94-95], В.Хрущ, аналізуючи вплив гірського середовища на розвиток психіки дітей, говорить, що «Гірські умови – фактор постійно діючий. Душевне здоров'я дітей-горян та їх духовність залежать від правильного використання вчителями пояснень природних явищ, які близькі, доступні і по-своєму зрозумілі дітям [7, с.35-38].

Формування мети статті. Мета статті – розкрити основні фактори, що впливають на розвиток психіки молодших школярів. Поряд з цим, назвати ті негативні чинники, що заважають повноцінному розвитку дітей молодшого шкільного віку та визначити шляхи їх подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Особливості розвитку психіки молодших школярів в умовах гірського середовища.

Людина, особистість – найвища цінність суспільства і держави. Розвиток її – не лише завдання сім'ї школи, позашкільних освітніх установ, але й всього суспільства, в тому числі найважливіших наук про людину – психології, педагогіки, анатомії, фізіології тощо.

Проблема розвитку особистості дитини набуває все більшої важливості у зв'язку із швидкими змінами у суспільстві. Гострота проблеми полягає в тому, що вона прямим чином пов'язана з перебудовчими процесами, що відбуваються в Україні. Лише розвинута особистість без комплексів, соціальної замкнутості, страху, надмірної психічної стурбованості здатна бути успішною як у навчанні так і в практичній діяльності.

Успіх і процвітання, суспільна і ділова активність, ініціатива і підприємливість – все це неможливе без належного розумового, морального, трудового, естетичного і фізичного розвитку особистості. Формування людей, які мають вищезгадані якості починається із початкової школи. Саме на цьому етапі життя особистості важливо помітити і оцінити здібності закладені в дитині природою і створити умови для їх розвитку. Шанси учнів молодшого шкільного віку розвинути свої внутрішні задатки залежать не тільки від них, але й, в основному, від рівня підготовки, цілеспрямованості і турботливості першого вчителя.

Чіткий режим, загальний ритм життя школи, нові обов'язки школяра, як у підготовці домашніх завдань, так і допомозі батькам по господарству, зростання відповідальності за їх виконання – все це сприяє виробленню певних стереотипів, перебудові психічного життя молодшого школяра.

Досвід показує, що там, де відсутня педагогічно доцільна організація, де панує заорганізованість, муштра, у дітей з'являються такі психічні особливості і стани, як замкнутість або висока збудливість, хвороблива адаптація до шкільних умов життя. Відповідно, ускладнюється їх психічний розвиток, що, в свою чергу, формує у них негативне ставлення до вчителя, навчання, школи.

З перших днів шкільних занять діти мають відчутти піклування про них, що поєднується з розумною вимогливістю до їх праці і поведінки.

Для психічного розвитку молодших школярів особливо тих, що прийшли з віддалених присілків велике значення має слово вчителя. Слово вчителя для них – закон. Але це слово має бути лагідним, спокійним, доброзичливим. Для молодших школярів школа є продовженням сімейного виховання. Діти виконують все, що вимагає вчитель, але не завжди так, як треба. У них ще бракує умінь і навичок. Саме в такій ситуації вчитель має розуміти труднощі дитини, намагатись їй допомогти. Це – допомога психічному розвитку, становленню поки-що маленької людини. Її найбільше потребують діти з неповних сімей.

Перші дні перебування дитини в школі, як свідчить досвід, найбільш сприятливі для формування її психіки, тому що їй цікаво все: що робить учитель на уроці, які завдання дає, як говорить, як ходить, як сміється тощо. Саме в перші шкільні дні зароджується інтерес до навчання, старанність у виконанні навчальних завдань. Цей інтерес необхідно весь час підтримувати і розвивати.

Нами помічено, що від некоректної поведінки вчителя, надто офіційного стилю спілкування і дорікань, постійних покрикувань у першокласників зникає інтерес до знань, загальмовується загальний розвиток. Некоректна, антипедагогічна поведінка вчителя не тільки не продовжує батьківське виховання, але й призводить до психічних зривів та захворювань дітей.

Великий вплив на розвиток учнів молодших класів має оцінювання їх навчальної діяльності. Досвід показує, що більший вплив на дітей справляє оцінка, записана у щоденнику, ніж словесна, що висловлена вчителем на уроці. Оцінка досягнень першокласників описовими словами типу «гарно», «добре», «молодець» тощо по-різному впливає на ставлення дітей до навчання та їх психічний розвиток.

Діти хочуть, щоб оцінка (словесно – описова чи бальна) виставлялась у зошит чи щоденник. Це наслідок їх роботи. Відсутність оцінок, а ще гірше, довготривале неопитування приводить до небажання вчитися, породжує думку, а потім і звичку, готуватись до уроків нерегулярно. Розвивається лінь, неорганізованість, ускладнюється загальний розвиток.

У процесі роботи над проблемою розвитку особистості молодших школярів ми встановили, що в багатьох дітей гірських шкіл спостерігається неспівпадіння наявного у більшості дітей бажання добре вчитись з відсутністю необхідного для цього рівня психічного розвитку та практичних умінь.

Бажання є потужним стимулом розвитку, а можливість воля і особливо навички – це засоби, механізми досягнення бажань. Ще К.Д.Ушинський вказував на залежність розвитку від сформованості навичок. « Коли б людина не мала здатності до навичок , то не могла б посунутись ні на один ступінь у своєму розвитку... Ось чому те виховання, яке випустило б з уваги прищеплення вихованням корисних навичок і піклувалося б єдино про їх розумовий розвиток, позбавило б цей самий розвиток його найсильнішої підпори» [8, с.162].

Нами встановлено, що однією із найбільш типових причин відставання у навчанні і загальному розвитку є відсутність в учнів міцних навичок з читання, письма, лічби.

У початкових класах більшість дітей сумлінно ставляться до навчання. Бажання бути хорошим учнем ще не приховується. Воно проявляється у високій активності дітей на уроках. Разом з тим, нами помічено, що у багатьох дітей немає впевненості у своїх силах. Це проявляється в тім, що ряд дітей надмірно переживають, коли вчитель називає їх прізвище, бояться виклику до дошки, намагаються бути непоміченими. Надмірна тривожність породжує комплекс побоювання, а нерідко і страху, що негативно впливає на розвиток дітей.

Дослідження викладачів кафедри педагогіки початкової освіти Педагогічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника показують, що успішний розвиток учнів молодших класів у великій мірі залежить від сформованості їх інтересів.

Ще К.Д.Ушинський стверджував: «Вихователь не повинен забувати, що навчання, позбавлене будь-якого інтересу і взяте тільки силою примусу, ...убиває в учневі охоту до навчання, без якої він далеко не піде» [2, с. 376].

Розвиток інтересів учнів початкових класів має певну діалектику. Основним стимулом навчання першокласника є вимога вчителя і новий для дітей сам процес навчання. У другокласників розпочинається процес формування певної мотивації навчання, поволі розвивається свідоме ставлення до навчальної діяльності. У 3-4 класах зростає зацікавленість навчальними предметами, посилюється інтерес до знань про природу і людей.

Особливо активно розвивається інтерес молодших школярів у процесі інтерактивного навчання, роботи в творчих групах та в процесі використання комп'ютерних технологій та гаджетів.

Розвиток інтересів позитивно позначається на ставленні дітей до своїх навчальних обов'язків, до вчителів і школи. Провідну роль у данному процесі відіграє вчитель.

У сьогоднішніх умовах поінформованість вчителя, його вміння мають бути конкурентно-спроможними. Особливо це стосується умінь користуватись навчальними пристроями, комп'ютерною технікою тощо.

З метою розвитку учнів молодших класів пізнавальних інтересів: сприймання, мислення, запам'ятовування тощо рекомендується приділяти більше уваги формуванню у дітей умінь спостерігати і правильно сприймати об'єкти.

Досвід показує, що в учнів початкової школи є свої специфічні особливості протікання даних процесів. Так, учні першого класу звертають увагу на колір і форму предметів. Вони не помічають з якого матеріалу предмети виготовлені, для кого призначені, з яких частин складаються тощо. Другокласники виявляють бажання більш детально розглянути об'єкт. Вони помічають його окремі якісні властивості, намагаються зрозуміти практичну сутність і значимість об'єкта спостереження.

В учнів третього класу уже розвинута здатність до узагальнення, абстрагування. Четвертокласники роблять узагальнення та порівняння, перевіряють свої враження, намагаються експериментувати тощо.

Чим більше учень початкової школи набуває знань, різноманітних понять, тим активніше у нього розвивається уява. Ускладнення змісту і застосування активних методів навчання сприяють розвитку довільної, більше того, творчої уяви.

За свідченням учителів розвиток уяви дітей надзвичайно різний. У дітей, що оперують більшою кількістю понять, мають більший словниковий запас та активне мовлення, швидше формується творча уява. Вони самостійно доповнюють, малюють уявний образ, називають зв'язки між реальними предметами і уявними картинками. Висока емоційність молодшого школяра і добре розвинута уява призводять часто до фантазування, певного перебільшення уявних подій чи образів.

Як показують наші спостереження, дитяча уява найбільше активізується в процесі обговорення прочитаного, взятого з телебачення та Інтернету, почутого з розповіді вчителя, інших людей тощо. Розвиток уяви стимулює можливість самостійно висловлювати свою думку чи розв'язувати складніше завдання.

У молодшому шкільному віці по-особливому розвивається увага. Ця особливість полягає в тім, що поряд з рухливістю, емоційністю, мимовільною увагою, що залишилась із дошкільного віку, поволі з певними труднощами формується зосередженість, цілеспрямованість, стійкість і довільність уваги. Звикання до шкільного режиму, до правил поведінки на уроці, до вимог учителя, які необхідно виконувати, - все це формує необхідні навички і розвиває стійкість, обсяг і довільність уваги.

У процесі дослідження ми прийшли до висновку, що намагання досягти уважності дітей дисциплінарними заходами: зауваженнями, окриками, сваркою, покараннями – неефективне. Головним засобом формування і розвитку уваги є вправління, роз'яснення.

У процесі навчання в учнів початкових класів активно розвивається пам'ять. Особливістю цього розвитку є те, що у молодшому шкільному віці відбувається перехід від наочно – образної пам'яті до образно – логічної, а в 3-4 класах до перших проявів словесно – логічної.

У цей період формується міцність (стійкість), точність і об'єм пам'яті. На розвиток пам'яті (слухової, зорової, рухової тощо) впливає система організації діяльності школярів. Якщо вчитель систематично і послідовно подає

матеріал, веде дітей від легкого до важкого, від простого до складного, від знайомого до незнайомого, від поодиноких фактів до узагальнень, в учнів виробляється певна система знань, логічно пов'язаних між собою. Поняття ніби накладається одне на одне, взаємодоповнюються, завдяки чому знання надовго зберігається в пам'яті.

Щоб запобігти забуванню вивченого, необхідне міцне початкове запам'ятовування, повторення матеріалу та закріплення вивченого. Молодші школярі люблять передавати те, про що тільки-но дізналися, і не люблять згадувати те, що забулось. Цю особливість дитячої психіки варто враховувати при розвиткові їх пам'яті. З цією метою треба роз'яснити учням правила заучування, які забороняють зубріння та неосмислене механічне запам'ятовування.

Найкраще пам'ять розвивається в процесі переказування вивченого своїми словами, відтворення зв'язного тексту в цілому, а незв'язного – частинами.

У процесі засвоєння знань в учнів поступово розвивається здатність міркувати. Їх міркування тим змістовніші, чим більшою кількістю понять вони володіють. Окремі міркування поволі складаються в систему мислення. Від конкретних понять діти переходять до узагальнень. Трудністю на цьому шляху є виділення найістотніших ознак предметів чи явищ.

Найбільш складним для молодших школярів є розуміння причинно-наслідкових зв'язків у пізнавальних явищах. Називаючи помічені зміни у явищах, діти не завжди розуміють причини цих змін. Тут необхідна допомога вчителя. Це в першу чергу стосується формування учителем доступних дитячому розумінню завдань, що спрямовують увагу дітей на причини змін та суть явища.

В учнів молодших класів проявляються певні індивідуальні особливості мислення: швидкість, гнучкість, самостійність, послідовність тощо. Ці особливості мислення необхідно помічати і розвивати.

В умовах гір вчителям варто спонукати дітей не лише до спостереження за природними явищами, але й намагатись розуміти причини цих явищ. Вчити не просто дивитись і бачити, а вдвлятись і розуміти. Без розуміння, тобто без свідомого сприйняття правил, формулювань, узагальнень, неможливий розвиток мислення.

Окрім цього, розвиткові мислення сприяє особиста активність учнів у навчанні, самостійність здобуття знань під керівництвом учителя. Ми назвали лише окремі ціннісні орієнтири розвитку такого складного, комплексного феномена, яким є психіка молодшого школяра.

Кожен із психічних процесів у найвідповідальніший період для розвитку дитини у молодшому шкільному віці, вимагає окремого дослідження та аналізу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, розглянувши особливості психічного розвитку молодших школярів в умовах сім'ї, навчання і виховання в початковій школі, ми приходимо до висновку, що даний процес може бути успішним лише за умови глибокої поваги до дитини. Дитиноцентризм, кордоцентричність – це ті сучасні принципи, які лежать в основі роботи з молодшими школярами, в тому числі і в справі правильного формування у дітей психічних процесів, станів і властивостей.

У подальших дослідженнях варто більше уваги приділити впливу змісту навчального матеріалу, навчальних підручників і посібників, нових форм і засобів навчання на формування психіки дітей.

Розмір журнальної статті не дозволив нам повністю висвітлити вплив навколишнього гірського середовища на формування кожного психічного процесу та психічних станів учнів гірських шкіл. В подальшому, даному напрямку варто приділити більше уваги.

Цікавим, на нашу думку, було б дослідження особливостей вивчення іноземної мови учнями початкових класів і його вплив на розвиток психіки дітей.

1. Гачев Г. Национальные образы мира / Г. Гачев. – М., 1988. С.– 47-48.
2. Чижевський Д. Нариси історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – Нью-Йорк, - 1991. – С. 15-16.
3. Кульчицький О. Світовідчужання українця / О. Кульчицький// Українська душа. – К., 1992. – С. 48-65.
4. Рибчин І. Геопсихічні реакції і вдача українця / І.Рибчин. – Мюнхен, 1996. – С.27-28.
5. Пірен М. Етнопсихологія / М. Пірен. – К.,1996. – С.74.
6. Кузь В. Хата як виховний простір /В. Кузь// Гірська школа Українських Карпат. - №1. – 2006. – Івано-Франківськ. – С. 94-95.
7. Хрущ В. Комплексне міжнародне вивчення проблем розвитку особистості в гірських умовах /В. Хрущ// Гірська школа Українських Карпат. – Івано-Франківськ. – 2006. - №1. – С.35-38.
8. Ушинський К.Д. Твори / К.Д. Ушинський. – Т.4. – 162 с.
9. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори / К.Д. Ушинський. – 376 с.

Reference

1. Hachev H. Natsyonalnye obrazы myra / H. Hachev. – М., 1988. S.– 47-48.
2. Chyzhevskiy D. Narisy istorii filosofii na Ukraini / D. Chyzhevskiy. – Niu-York, - 1991. – S. 15-16.
3. Kulchytskyi O. Svitovidchuvannia ukraintsia /O. Kulchytskyi// Ukrainska dusha. – К., 1992. – S. 48-65.
4. Rybchyn I. Neopsykhichni reaktsii i vdacha ukraintsia / I.Rybchyn. – Miunkhen, 1996. – S.27-28.
5. Piren M. Etnopsykhohiia / M. Piren. – К.,1996. – S.74.
6. Kuz V. Khata yak vykhovnyi prostir /V. Kuz// Hirska shkola Ukrainykh Karpat. - №1. – 2006. – Івано-Frankivsk. – S. 94-95.
7. Khrushch V. Kompleksne mizhnarodne vyvchennia problem rozvytku osobystosti v hirskykh umovakh /V. Khrushch// Hirska shkola Ukrainykh Karpat. – Івано-Frankivsk. – 2006. - №1. – S.35-38.
8. Ushynskiy K.D. Tvory / K.D. Ushynskiy. – Т.4. – 162 с.
9. Ushynskiy K.D. Vybrani pedahohichni tvory / K.D. Ushynskiy. – 376 с.